

1. Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. — М., 1975.
2. Боброва А. Ментальність: її прояв у мові // *Studia methodologica*. — Тернопіль, 1998. — Вип. 4.
3. Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова. — К., 1987.
4. Кононенко І. В. Національно-мовна картина світу: зіставний аспект (на матеріалі української та російської мов) // *Мовознавство*. — 1996. — № 6.
5. Постовалова В. И. Картина мира в жизнедеятельности человека // Роль человеческого фактора в языке. — М., 1988.
6. Радзівська Т. В. Концептуалізація ментального простору в українській мові // *Мовознавство*. — 1998. — № 2-3.
7. Русанівський В. М. Єдиний мовно-образний простір української ментальності // *Мовознавство*. — 1993. — № 6.
8. Храмова В. До проблеми української ментальності // *Українська душа*. — К., 1993.

О. В. АНТОНЮК. Роль соціопсихолінгвістичного експерименту у виявленні складників лінгвоментальності (на матеріалі концепту вода)

Лінгвоментальність як система стереотипів світосприйняття, закріплена у системі мови, у мовному існуванні представників тієї чи іншої спільноти, виявляє себе в особливостях етнокультурної інтерпретації загальнолюдських констант цивілізації.

Загальновідомо, що ще Вільгельм Гумбольдт визначив різні мови як різні бачення однієї речі, а не різні позначення, тобто один і той же фрагмент світу може бути профільований різними, навіть не подібними шляхами.

Національно-специфічні особливості будь-якої лінгвоментальності обумовлені тим, що кожен народ відбиває і сприймає довкілля відповідно до своєї «мережі координат», в основі якої лежить національна культура.

Ці «координати» можуть бути виявлені лише шляхом комплексного аналізу емоційного навантаження універбів у різних проявах культури: у фольклорі, художній літературі, засобах масової культури, у тому числі — в соціальних міфологемах, наданні переваги певним поняттям.

Космогонічні міфи — перші спостереження людини над світом, перші спроби дати йому пояснення — віддзеркалюють архетипічні уявлення про першоелементи буття.

Найдавніші міфи описують чотири матеріальних першоелементи (вода, вогонь, земля, повітря) і чотири нематеріальних стихії (час, простір, душа, розум).

Як довів М. М. Маковський, вивчаючи взаємодію значень слів індоевропейських мов, кожному першоелементу відповідала певна стихія: земля співвідносилася з часом, вода — з простором, вогонь — з душею, повітря — з розумом [9].

Образ води в міфології — дуже складний і навантажений: вода — це і початок, і кінець життя. Поринути у воду означало померти, з одного боку, і відродитися — з іншого. Символіка водохрещення пов'язана з прадавніми міфами: під впливом води з'являється нова людина, наближена до Бога [12].

У слов'янській культурі найбільш активним вважається архетип води як життєдайної сили, яка очищує людину, боронить її від хвороб [10]. Але ж амбівалентність кожного з першоелементів виявляється і тут. Цим пояснюється наявність, наприклад, в українській та російській мовах двох груп фразеологізмів: *вийти сухим з води, немов у воду опущений, холодною водою облити, десята вода на киселі* — де наявне негативне ставлення до води, та *водою не помутить, виводити на чисту воду, немов у воду дивився* — де вода символізує чесність, ясність, прозорливість. Неоднозначними можна вважати образи, в яких вода порівнюється з плинністю часу, нездоланною силою: *чимало води збігло, водою не розіллеш*.

Таким чином, у свідомості особистості має бути представлений різнозабарвлений концепт води. Але ж свідомість — це не звичайний «банк даних», це аксіосистема, де одні явища відчуються більш вартісними, а інші — ледве помітними. І допомогти виявити це може, на наш погляд, асоціативний експеримент, під час якого враховуються соціальні, вікові та етнічні чинники, котрі могли б впливати на світосприйняття.

Наші попередні дослідження були пов'язані з дослідженням складників концепту вода в українських думках, піснях та казках [1-2].

З метою виявлення особливостей зв'язків концепту вода в лінгвоментальності сучасних українців на відміну від інших слов'ян нами було проведено соціопсихолінгвістичний експеримент, в якому взяли участь 50 українців (західне Поділля, Хмельниччина) і 50 болгар (південна Болгарія, Габрово).

Серед соціальних чинників було зафіксовано вік, освіту, національність, рідну мову. При визначенні останнього параметру була врахована багатозначність поняття «рідна мова» (мова батьків; мова народу, з якою ідентифікує себе особистість; мова повсякденної комунікації) [4] та складні випадки її виявлення [3].

Для всіх наших інформантів — для українців і болгар — українська та — відповідно — болгарська — мови були рідними і як мови батьків, і як мова народу, до якого інформант себе відносив, і як засіб багатофункціонального спілкування. Таким чином, використовуючи термінологію Н. В. Бардіної [4], можна сказати, що в експерименті взяли участь етнолінгвальні українці та етнолінгвальні болгар.

Було виділено кілька вікових і кілька освітніх груп:

1. Вікова група від 28 до 50 років з середньою і середньою спеціальною освітою.

2. Вікова група 50-70 років із середньою освітою.

3. Вікова група 70-90 років з початковою освітою.

Експеримент передбачав не однослівну відповідь на стимул, а ланцюжкову вербалізацію «до загасання», що давало можливість максимально виявити вербальні мережі з центром-стимулом, які складались з парадигматичних та синтагматичних реакцій, котрі об'єктивували когнітивні складники концепту.

Обробка результатів експерименту проходила по декількох напрямках: виявлення узагальнюючих для всіх інформантів вартостей, передбачення українців та болгар у цілому, специфічність сприйняття різними віковими та освітніми угрупованнями.

Аналіз образів, які виникають у свідомості болгар під впливом слова «вода», показав, що це, перш за все, «трепет», «вітер», «питво».

Щодо асоціативного ланцюжка носіїв української мови, то, як показало наше дослідження, для українця концепт *вода* досить часто визначається як амбівалентний феномен, який водночас належить до протиставлених когнітивних зон *радість* — *горе*. Вербалізувалося це в лексемах і описових висловах: «радість», «добро», з одного боку, і «страхиття, коли стихія», «біда, коли повінь».

Про особливості української картини світу свідчили метафоричні еквівалентні реакції «другий хліб», «наш Бог». В уявленні українців земля традиційно є найбільшою цінністю. Але, як виявилось за матеріалами експерименту, вода ще цінніша, бо без неї «навіть земля не існує». Певний егоцентризм українців був об'єктивований у реакціях «без неї нема життя», «вона для землі і людей».

У більшості соціально-вікових груп українців простежувалась асоціативна реакція «добро», яка утворює синонімічний ряд зі словами «майно», «багатство», «господарство», «власність».

Фольклорні джерела досить часто пов'язують воду із початком життя (в українських народних казках і повір'ях дітей знаходять у річках), а також із здоров'ям (водою лікують). Таке уявлення було притаманне і деяким нашим інформантам, які визначали воду як «здоров'я». Вода для українця не просто «природна сила», «яка хлюпає», але це істота, яка реалізується у персоніфікованому образі «води, яка живе».

При певній схожості відповідей серед українських та болгарських інформантів була виявлена специфічність світосприйняття в межах виділених нами вікових груп.

Серед українців першої групи найчастотнішою парадигматичною кваліфікативною реакцією на слово-стимул «вода» була лексема «життя» (8%).

У болгар цієї самої вікової групи і такої ж освіти найчастотнішими були лексеми зі значенням «необхідність» і «повінь». Це, безумовно, реалізує негативний бік концепту, що можна було б пояснити локальним обмеженням опитування: всі інформанти були мешканцями гірського регіону, але все ж таки, на нашу думку, тут водночас віддзеркалюється орієнтованість суцільної болгарської ментальності на зручність, протиставлення того, що потрібно родині, і того, що невблаганно переслідує її [6-8].

В експериментальних ситуаціях болгар згадували передусім предмети і явища навколо себе (море, рибу, повінь), українці відрізнялися прагненням з'ясувати своє місце у світі («я щаслива з того, що є вода», «пропадаємо без води», «джерело людського життя»).

Синтагматичні реакції в першій групі українців були пов'язані лише з визначенням води як *чистої*.

Серед українців і болгар старшої вікової групи (50-70 років) із середньою освітою спільною реакцією була лексема «питво». Взагалі у інформантів цих груп досить активно реалізувались прагматичні уявлення про світ: для болгар вода — це «існування», «необхідний продукт», для українців вода «необхідна для усього», «щоб напиться», «для здоров'я», «для життя».

Найстарша вікова група українців (70-90 років) з початковою освітою найяскравіше виявила риси егоцентризму: «вода — для поповнення організму», «щоб пити», «щоб прати», «підтримує життя людей». В цій же групі була зафіксована ще одна еквівалентна метафора «те саме, що земля» (йдеться, звичайно, про ціннісну ознаку).

У старших вікових групах болгар незалежно від соціального статусу стабільною була реакція зі значенням «необхідність».

Цікаво, що асоціативне мислення болгар значною мірою залежить від гендерного фактору: чоловіки в усіх соціально-вікових групах пов'язували воду з питвом, але жодна жінка-болгарка такої реакції не дала.

Таким чином, проведений експеримент виявив, що переживання себе в світі для українців більш значуща риса порівняно з болгарами. Обов'язкова присутність рефлексії в лінгвоментальних позиціях українців позначилась в асоціативних образах води: «це біда», «радість», «насолота», «страхіття», «прагнення», «велика сила».

Болгари прагнуть бачити світ об'єктивно, предметно, прагматично, і це знаходить своє відбиття в асоціаціях «вода — це море» (8%), «питво» (8%), «сильний дощ», «потоп», «найнеобхідніше».

Українські інформанти зближуються з болгарськими щодо погляду на світ крізь призму егоцентричного порівняння, яке, однак, виявляється у більшій мірі: «вода — це найосновніше» (6%), «найдорожче».

Вважаємо, що синтетичний аналіз всіх способів об'єктивації концептів дасть можливість виявити ті риси лінгвоментальності, які формують духовний стрижень нації.

1. Антонюк О. В. Когнітивні складники концепту *вода* в українських народних казках // Записки з українського мовознавства. — Одеса, 2000. — Вип. 10.
2. Антонюк О. В. Образна структура концепту *вода* в українських їх думках // Зап. з українського мовознавства. — Одеса. — 2000. — Вип. 9.
3. Бардіна Н. В. Языковая гармонизация сознания. — Одесса, 1997.
4. Бардіна Н. В. Когнітивний підхід до визначення поняття «рідна мова» // Матеріали обласної науково-практичної конференції «Громадянський патріотизм і проблеми викладання українистики у вузах Одещини». — Одеса, 2001.
5. Бардіна Н. В. Антропоцентрический подход в сопоставительных исследованиях // Porovnávací opis statiky a dynamiky súčasného ruského jazyka z teoretického a praktického hľadiska. — Bratislava, 1998. — S. 27 — 33.
6. Бардіна Н. В., Колесник В. О. О лінгвоментальности болгар Одесского региона // Болгарский ежегодник. — К., 1998. — Т. III. — С. 127–145.
7. Бардіна Н. В., Колесник В. О. Конфігуративно-енергеальна модель мови як основа зіставних досліджень: Доповідь до XII Міжнародного конгресу славистів (Краків, 27 серпня — 2 вересня 1998 року). — Одесса, 1998. — 20 с.

8. Гачев Г. Национальные образы мира. — М., 1988.
9. Маковский М. М. Язык — миф — культура. Символы жизни и жизни символов // Вопросы языкознания. — 1997. — № 1.
10. Маслова В. А. Введение в лингвокультурологию. — М., 1997.
11. Татлін Сергій. Про народні паремії, національну свідомість та «малоросіянство» як етнопсихологічний феномен // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія. — Т. 4. — 1994. — С. 21–29.
12. Топорова Т. В. Об архетипе «воды» в древнегреческой космогонии // Вопросы языкознания — 1996. — № 6.

О. А. БАРДИНА. Социолингвистические и психолингвистические проблемы установления этнокультурной принадлежности языковой личности в лингвистических экспертизах

Проблема взаимоотношения языка и этнокультурной, национальной принадлежности долгое время рассматривалась в рамках общего языкознания, прежде всего с точки зрения возможности постичь принципы взаимовлияния «духа народа» и «артикулированного звука» [8].

Не потеряла своей актуальности эта проблема и сейчас. Пожалуй, она стала даже острее в современном обществе, в период национального (государственного) строительства, этнокультурного размежевания и объединения. При этом она породила и другое — прикладное — направление в изучении того, как историко-культурные, социальные характеристики языковой личности проявляются в ее вербальном поведении. В рамках этого направления исследуются многоуровневые механизмы порождения дискурса в разных политических и исторических ситуациях, особенности восприятия информационного (новости в СМИ) или апеллятивного (реклама, предвыборные кампании, политические выступления и пр.) высказывания представителями разных этносов и разных наций.¹

¹ Мы придерживаемся наиболее обоснованной и распространенной сейчас точки зрения, что этнос — это понятие культурно-историческое, а нация — политическое, государственное.